

obróbie sporów. Sama natomiast teza, że pesymizm dziejowy stanowi synonim konserwatywnej polityki i ideologii w ogóle, może być — w moim odczuciu — dyskusyjna. Inspirujące są odpowiedzi Autora na pytanie o to, czy słusznie jest — w ideologii konserwatystów krakowskich — traktowanie społeczeństwa w sposób odrębny od narodu i państwa. Ciekawie i chyba pioniersko pokazano problem organicyzmu w tej ideologii i struktury „organicznego społeczeństwa”. Przekonywająco wypadł wywód o idei własności jako czynnika stabilizacji społecznej. Trwały walor posiada ukazanie ścierania się i rozwoju konserwatywnej myśli narodowej. Dostrzegam w tej partii książki (rozdział III) istotne wzbogacenie kapitałnych konstatacji Konstantego Grzybowskiego, pochodzących z lat sześćdziesiątych. Wykład Michała Jaskólskiego trafnie — jak sądzę — został ujęty w formę odpowiedzi m. in. na dwa podstawowe pytania: po pierwsze — kto w narodzie polskim decydował o jego politycznym losie, oraz — po drugie — jak miała wyglądać polityczna egzystencja narodu, który wcześniej został pozbawiony własnej państwowości? Autor dochodzi do wniosku, że krakowski konserwatyzm wiedzie od „szlacheckiego elitaryzmu” do „konserwatywnego agraryzmu” i od idei „narodu politycznego” do „fikcji personifikacyjnej”.

Najważniejszym w pracy jest dla mnie rozdział IV, poświęcony ideologii państwowej oraz konstrukcji modelu obywatela — Polaka. Jego podstawę stanowią: teza konserwatystów o integrującym charakterze państwa oraz przypomnienie aspiracji stronnictwa do roli politycznego organizatora społeczeństwa. Za reprezentatywne dla okresu II Rzeczypospolitej uznaje Autor poglądy przede wszystkim dwóch autorów: Władysława Leopolda Jaworskiego i Stanisława Estreichera, a w latach trzydziestych także Konstantego Grzybowskiego.

W konkluzji wywodzi Michał Jaskólski, że konserwatywna myśl stronnictwa krakowskiego przeszła w latach 1866–1934 „znaczną ewolucję, nie przestając jednak pełnić ani przez chwilę swojej funkcji klasowej, jaką była ochrona interesów ziemiaństwa, a potem i burżuazji” (s. 227). W tym mieścił się — stwierdza — jej „zachowawczy sens”. Autor nie usiłuje sformułować jakiejś szczegółowej, kategorycznej definicji konserwatyzmu polskiego, choć wydaje się odrzucać pogląd o niemożności wypracowania takiej. Broniąc tezy o jego pluralizmie znaczeniowym, przyjmuje, że podstawowymi zasadami, uznawanymi przez konserwatystów z reguły za alfę i omegę politycznego działania, były legalizm i kompromisowość (sc. ugodowość). Reprezentuje on stanowisko, że w legalizmie i kompromisowości brały swój początek tak ethos samych przywódców, jak i model kultury politycznej, jaki stworzyli. Trudno się z tym generalnie nie zgodzić.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert, herausgegeben von Helmut Coing und Walter Wilhelm, Frankfurt am Main, B. I-1974, B. II-1977, B. III-1976, B. IV-1979, B. V-1980.

W 1971 r. w ramach zespołu badawczego nad wiekiem XIX fundacji Fritza Thyssena ukonstytuowała się grupa robocza „Rechtswissenschaft”, która podjęła program badań nad historią prawa prywatnego XIX w. Zespół złożony z przeszło 30 naukowców ustalił ramowy plan badań. Pierwszą część bardzo ambitnie zarysowanego przedsięwzięcia stanowią dzieje ustawodawstwa i nauki prawa do czasów podjęcia prac nad ogólnoniemieckim kodeksem cywilnym. Dotąd ukazało

się 5 tomów tej fundamentalnej edycji. Bogactwa treści zawartych tam kilkudziesięciu rozpraw nie sposób oddać w jednym omówieniu. Ograniczymy się więc tylko do zasygnalizowania tematyki poszczególnych tomów.

Tom I wydawnictwa ma charakter wprowadzający. Zawiera rozprawy traktujące ogólnie o początkach ruchu kodyfikacyjnego na terytoriach niemieckich i dziejach nauki prawa powszechnego (*Gemeines Recht*) do czasów rozpoczęcia prac nad BGB. W przeszło 100-stronicowym studium szwedzki historyk prawa, S. Gagnér przedstawił dzieje pierwszego z kodeksów cywilnych, który był zwiastunem oświeceniowego programu kodyfikacji, a mianowicie kodeksu cywilnego bawarskiego z 1751 r., jak również dzieje nauki recypowanego prawa rzymskiego i prawa rodzimego na uniwersytetach bawarskich w XIX w. Rozprawa W. Wagnera pt. *Die Wissenschaft des gemeinen römischen Rechts und das Allgemeine Landrecht für die Preussischen Staaten* przypomina z kolei dzieje powstania *Landrechtu*, ustosunkowując się zwłaszcza do spornych dotąd kwestii oddziaływań prawa rzymskiego na pruską kodyfikację i jego prawnonaturalnych akcentów — zresztą przy użyciu nie zawsze przekonującej argumentacji. Autor zajął się także dziejami naukowego opracowania ALR, a także zarysem orzecznictwa i jego próbami przewycięzania pogłębiającego się od połowy XIX w. rozdzwiewu między ustawą a potrzebami praktyki. W szkicu z dziejów nauki austriackiego prawa prywatnego W. Ogris omawia dwie fazy nauki recypowanego prawa rzymskiego w monarchii habsburskiej: do lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia, kiedy to zwolennicy szkoły historycznej ograniczali się do krytyki poszczególnych rozwiązań kodeksu z 1811 r. i po reformie uniwersyteckiej Thun-Hohensteina, która otworzyła drogę dla intensywnych badań nad ABGB w duchu pandektystyki. Kolejne dwie rozprawy tego tomu pióra K. H. Neumayera podejmują problemy cywilistyki francuskiej i jej znaczenia na niemieckich terenach obowiązywania *code civil*. Autor dokonał najpierw przeglądu literatury prawniczej, czasopiśmiennictwa, zbiorów orzecznictwa, komentarzy, itp. we Francji do czasów III Republiki, a na tej podstawie — w odrębnym studium — dał bardzo interesujący zarys dziejów judykatury i nauki prawa w W. Ks. Badeńskim (gdzie obowiązywał, jak wiadomo, będący przeróbką *code civil* tzw. *Landrecht Badeński*) i w Nadrenii. Analiza oddziaływania cywilistyki francuskiej na terenach, gdzie żywe jeszcze były tradycje recypowanego prawa rzymskiego doprowadziła Autora do konkluzji, że prawo francuskie przenikało do praktyki orzecznictwa, natomiast *Gemeines Recht* było kultywowane w nauce prawa i w nauczaniu uniwersyteckim. K. Luig w rozprawie pt. *Die Theorie der Gestaltung eines nationalen Privatrechtssystems aus römisch-deutschem Rechtsstoff* omawia dążenia do połączenia dwóch naukowych nurtów: prawa rodzimego i recypowanego w jednolite *ius romano-germanicum*, które brały jeszcze początek od Hermanna Conringa, a w XIX stuleciu wiązały się z programem przewycięzania rozłamu niemieckiej szkoły historycznej w dziele tworzenia narodowego kodeksu cywilnego. Niektórymi zagadnieniami metody i techniki pracy podręczników prawa prywatnego zajął się K. Kroeschell w szkicu pt. *Zielsetzung und Arbeitsweise der Wissenschaft vom gemeinen deutschen Privatrecht*. Cykl rozpraw tomu I zamyka studium G. Köblera na temat nauki niemieckiego powszechnego prawa handlowego na podstawie trzech grup źródeł poznawania prawa: materiałów legislacyjnych, podręczników i czasopism.

Tom II omawianego wydawnictwa, który ukazał się pod ogólnym tytułem *Die rechtliche Verselbständigung der Austauschverhältnisse vor dem Hintergrund der wirtschaftlichen Entwicklung und Doktrin* jest realizacją tych punktów programu ramowego, które dotyczą dziejów teorii gospodarczych XIX w. w Niemczech i ich odbicia w nauce prawa prywatnego. Rozprawy zawarte w tym tomie są podzielone na dwie grupy tematyczne. Pierwsza z tych grup obejmuje opraco-

wania z zakresu historii gospodarczej i historii myśli ekonomicznej. Należy doń rozprawa H. Pöhla o ogólnym rozwoju gospodarki niemieckiej w latach 1830 - 1880 ilustrująca postępy kapitalizmu przemysłowego i początki polityki interwencji państwowego, następnie — będące niejako dalszym ciągiem tej tematyki — studium W. Treue dotyczące ekspansji i koncentracji gospodarki niemieckiej w czasach od zjednoczenia Niemiec do pierwszej wojny światowej, wreszcie artykuł H. J. Teutenberga przedstawiający ścieranie się koncepcji liberałów i zwolenników tzw. nowej polityki społecznej w łonie Związku Polityki Społecznej w latach 1872 - 1905 podczas dyskusji na temat umowy o pracę.

Prawnym odbiciem rozwoju kapitalistycznych stosunków produkcji i wymiany stał się — charakterystyczny zwłaszcza dla systemu prawa niemieckiego — wielki wzrost znaczenia czynności prawnych abstrakcyjnych, które, przez oderwanie ich ważności od podstawy prawnej czy celu gospodarczego, sprzyjały szybkości obrotu. Różnym aspektem prawnym i ekonomicznym czynności abstrakcyjnych poświęcona została druga grupa rozpraw zamieszczanych w tym tomie. I tak H. Kiefner w studium *Der abstrakte obligatorische Vertrag in Praxis und Theorie des 19. Jahrhunderts* zajął się zagadnieniem abstrakcyjnych umów obligacyjnych w świetle literatury i orzecznictwa. Z kolei F. Ranieri (*Die Lehre der abstrakten Ubereignung in der deutschen Rechtswissenschaft des 19. Jahrhunderts*) podjął niezmiernie istotną dla zrozumienia przyjętej w prawie niemieckim konstrukcji przeniesienia własności kwestię abstrakcyjnej umowy rzeczowej, poczynając od teorii Savigny'ego ścisłego rozgraniczenia skutków obligacyjnych i rzeczowych kontraktu, która legła u podstaw wykształconej w późniejszej pandektystyce instytucji odrębnej — i oderwanej od *causae* — umowy rzeczowej. Nieco innymi drogami przebiegało kształtowanie się abstrakcyjnego charakteru instytucji przelewu wierzytelności w prawie powszechnym i w pracach nad kodeksem cywilnym niemieckim, co jest tematem rozprawy Klausa Luiga pt. *Zession und Abstraktionsprinzip*. Natomiast rozwojem koncepcji abstrakcyjnego charakteru umowy pełnomocnictwa w doktrynie XIX w. od Savigny'ego, poprzez Iheringa aż do teorii Labanda, przyjętej przez twórców BGB zajął się W. Müller-Freienfels w obszernym i rzetelnie udokumentowanym studium pt. *Die Abstraktion der Vollmachtserteilung*. Tom ten kończy wartościowa rozprawa W. Wilhelma, *Begriff und Theorie der Verfügung*. Analizując pojęcie „rozporządzenia” w węższym i szerszym znaczeniu tego terminu na gruncie doktryny prawa powszechnego i w pracach kodyfikacyjnych Autor zajął się w szczególności teorią Rufolfa Sohma i dokonaną przezeń klasyfikacją przedmiotów rozporządzenia oraz czynności rozporządzających na podstawie kodeksu cywilnego niemieckiego.

Wydany w roku 1976, a więc jeszcze przed ukazaniem się tomu II kolejny, trzeci tom wydawnictwa, który zatytułowany został *Prawny i gospodarczy rozwój własności ziemskiej i kredytu gruntowego* składa się z dwóch wyodrębnionych tematycznie części. W pierwszej z nich znalazły się rozprawy dotyczące prawnych i gospodarczych aspektów obrotu nieruchomościami ziemskimi, natomiast w drugiej — kilka opracowań z historii kredytu realnego i jego prawnej regulacji w ustawodawstwie hipotecznym.

Postępujący wraz z rozwojem kapitalizmu w rolnictwie proces określany mianem „uruchomienia nieruchomości”, tj. włączania własności ziemskiej do obrotu gospodarczego, został w tym tomie wielostronnie naświetlony. N. Habermann zanalizował go na przykładzie ustawodawstwa agrarnego w Prusach, poczynając od reform Steina-Hardenberga. Następnie M. Stolleis poddał szczegółowej analizie problematykę „uwolnienia” własności ziemskiej w ustawodawstwie bawarskim — sprzed i po ukazaniu się konstytucji 1808 r. — dotyczącym zniesienia poddaństwa, podziału wspólnot, ograniczania *lenn* i fideikomisów, likwidacji ciężarów

gruntowych itp. Proces mobilizacji własności ziemskiej znalazł swoje teoretyczne uzasadnienie w doktrynie. W nauce prawa wyrazem tego zjawiska było kształtowanie się abstrakcyjnego pojęcia własności. Teoretycznym sporom na temat konstrukcji własności w niemieckiej nauce pandektów poświęcił ciekawą rozprawę W. Wiegand, natomiast H. Winkel przedstawił teoretyczne spory jakie toczyły się w nauce ekonomii między zwolennikami i przeciwnikami uwolnienia własności ziemskiej od krępujących ją więzów w łonie niemieckiej kameralistyki i w doktrynie liberalizmu ekonomicznego. W tej części tomu F. W. Henning podjął się odpowiedzi na pytanie, jaki faktyczny wpływ na obrót ziemią miały prawne ułatwienia alienacji, przedstawiając dane liczbowe w trzech grupach nieruchomości: dobrach rycerskich, gospodarstwach chłopskich i nieruchomościach rniejskich.

Drugą grupę tematyczną otwiera dość sumaryczne porównanie przepisów Land-rechtu i BGB odnoszących się do nabycia własności nieruchomości, pióra G. Köb-lera. W kilku kolejnych opracowaniach podjęte zostały zagadnienia prawa hipotecznego poszczególnych terytoriów niemieckich. I tak S. Bucholz przedstawił problematykę długu gruntowego, jako szczególnej formy hipoteki na terenach za-labskich. Ta wywodząca się z meklemburskiej ordynacji hipotecznej instytucja sta-nowiąca samodzielne obciążenie rzeczowe gruntu stała się pierwowzorem prusko-niemieckiej hipoteki abstrakcyjnej, umożliwiającej kapitalistyczny obrót wierzy-telnościami hipotecznymi. Powstaniem i treścią bawarskiej ustawy hipotecznej z 1822 r. zajął się M. Stolleis, a wiele danych liczbowych i wykresów ilustrujących za-dłużenie własności ziemskiej północnych państw niemieckich przedstawił w swym opracowaniu F. W. Henning. Natomiast powstawania banków hipotecznych — już w skali ogólnopaństwowej — jak i ujawnianych tam rozmiarów transakcji nie-ruchomościami u schyłku XIX w. dotyczy publikacja W. Treue. Interesującym uzupełnieniem materiałów tej części tomu III są rozprawy o prawie hipotecznym Austrii i Szwajcarii. H. Hoffmeister z Wiednia, będący autorem obszernej mo-nografii pt. *Die Grundsätze des Liegenschaftserwerbs in der österreichischen Pri-vatrechtsentwicklung seit dem 18. Jahrhundert*, wydanej w 1977 r., w niniejszym wydawnictwie skupił się na kilku kwestiach związanych z zasadami nabywania nieruchomości i rozwojem kredytu gruntowego, a mianowicie zasadą wpisu do ksiąg, ochroną nabywców w dobrej wierze i instytucją hipoteki właściciela w pra-wie austriackim ze szczególnym uwzględnieniem wpływu pruskiej ustawy hipo-tecznej z 1872 r. H. Schulin z ZÜRICHU omówił interesujące rozwiązania kodeksu cywilnego szwajcarskiego w dziedzinie hipoteki, który spośród około 60 rodzajów zastawu na nieruchomościach znanych dawnemu prawu szwajcarskiemu, uregulował ustawowo trzy: wpis zastawu gruntowego (*Grundpfandverschreibung*) będący odpo-wiednikiem zwykłej hipoteki, ciężar gruntowy (*Grült*) o charakterze abstrakcyjnym, niezależnym od wierzytelności osobistej oraz list dłużny (*Schuldbrief*) stanowiący formę pośrednią.

Tom IV ukazał się pod dwuczłonowym tytułem *Eigentum und industrielle Entwicklung; Wettbewerbordnung und Wettbewerbrecht*, odpowiadającym dwóm grupom tematycznym zamieszczonych tam rozpraw. Pięć z nich dotyczy problema-tyki własności wobec przemian ekonomicznych doby powszechnej industrializacji. Otwiera je H. Winkla ogólny zarys koncepcji ekonomicznych w czasach prze-chodzenia od liberalizmu do polityki interwencjonizmu, tj. ścierania się idei man-chesteryzmu z nowymi „społecznymi” kierunkami w ekonomii politycznej. Zagad-nieniem odbicia przemian społeczno-gospodarczych drugiej połowy XIX w. w prze-kształceniu pojęcia prawa własności w duchu społecznym zajął się W. Wilhelm (*Private Freiheit und gesellschaftliche Grenzen des Eigentums in der Theorie der Pandektenwissenschaft*), który interesująco przedstawił ścieranie się koncepcji

indywidualistycznych z nowymi kierunkami doktrynalnymi w definicji własności u pandektystów i w pracach kodyfikacyjnych. Jednym z efektów gwałtownej industrializacji była immisja, czyli oddziaływanie urządzeń przemysłowych na sąsiedzące nieruchomości. Nowe znaczenie konstrukcji prawnej skargi negatoryjnej w rozstrzyganiu sporów sądowych z tego tytułu było tematem opracowania R. Ogorek, *Actio negatoria und industrielle Beeinträchtigung des Grundeigentums*. Rozwój ustawodawstwa górniczego w XIX w. rozpatrywany w kategoriach dialektycznego związku między wolnością własności ziemi i wolnością przemysłową stał się tematem rozprawy *Bergbau und Grundeigentum* W. Winklera. Natomiast D. Grimm w usystematyzowanym i klarownym studium *Die Entwicklung des Enteignungsrechts unter dem Einfluss der Industrialisierung* prezentuje założenia doktrynalne i prawne uregulowania instytucji wywłaszczenia.

W drugiej grupie rozpraw tomu IV R. Krasser dokonał porównawczej analizy prawnej regulacji wolności przemysłowej i zwalczania nieuczciwej konkurencji w orzecznictwie francuskim i niemieckim. Problematyki patentowej dotyczą dwie kolejne rozprawy: gospodarczą stronę zagadnienia poruszył W. Treue (*Die Entwicklung des Patentwesens im 19. Jahrhundert in Preussen und im Deutschen Reich*) w świetle dyskusji w gremiach ekonomistów i polityków gospodarczych oraz w toku obrad parlamentarnych nad ogólnoniemiecką ustawą patentową z 1877 r. Natomiast prawną analizą tego zagadnienia, zwłaszcza kwestią wzajemnego stosunku między wolnością przemysłową a ochroną patentów w świetle niemieckiego prawa patentowego, a także pierwszych ustaw patentowych Anglii, USA i Francji znajdujemy u F. K. Beiera (*Gewerbefreiheit und Patentschutz*). Również problematyka karteli naświetlona została tak od strony ekonomicznej, w studium H. Pohla, *Die Entwicklung der Kartelle in Deutschland und die Diskussionen im Verein für Sozialpolitik*, jak i od strony prawnej, przez B. Grossfelda, który przedstawił kierunki dyskusji na temat prawa kartelowego, jaka toczyła się w gremiach prawniczych przed pierwszą wojną światową. Polityczno-prawną problematykę towarzystw akcyjnych w ubiegłym stuleciu i ich roli w procesie koncentracji kapitału poruszył ten sam autor w szkicu pt. *Die rechtspolitische Beurteilung der Aktiengesellschaft im 19. Jahrhundert*.

Wydany w 1980 r. tom V omawianego cyklu wydawniczego został poświęcony problematyce pieniądza i bankowości w XIX w. Znajdujemy tam rozprawy: o teoriach pieniądza w niemieckiej doktrynie ekonomii politycznej i powstaniu Banku Rzeszy (H. Winkler), o problemach pieniądza i zadłużenia pieniężnych w dogmatyce prawa prywatnego (H. Kiefner), o etapach rozwoju operacji bankowych w XIX w. (F. W. Henning), o problematyce czynności bankowych w ustawodawstwie handlowym niemieckim i w dogmatyce prawa prywatnego (F. Kübler), o bankowości prywatnej w XIX w. (W. Treue), wreszcie o ideowych i gospodarczych podstawach rozwoju prawa akcyjnego, bankowego i giełdowego (K. J. Hopff).

Na zakończenie przeglądu zawartości pierwszych tomów tego imponującego rozmachem przedsięwzięcia naukowego warto zauważyć, że redaktorom całości, Helmutowi Coingowi i Walterowi Wilhelmowi udało się wysiłek badawczy liczного grona autorów, zarówno historyków prawa jak i historyków ekonomii, podporządkować generalnym założeniom na tyle, by utrzymać wewnętrzną spójność dzieła, a tendencja do niejako paralelnego — raz od strony prawnej, a raz od strony ekonomicznej — ujmowania problemów będących przedmiotem naukowej analizy, daje wartościowe poznawczo rezultaty. Omawianą edycję wypada zaliczyć do najważniejszych zamierzeń naukowych w literaturze historycznoprawnej ostatnich lat.